

RÉGI DOLGAINKRÓL (IX.)

HERCEG JÁNOS

Egy zombori „festész”. Így nevezte magát az első zombori festőművész, Juhász Árpád. S ezen nem ütközött meg senki, mert művészet és „tisztos ipar” között abban az időben, a kilencvenes években még nehéz lett volna határvonalat húzni Zombor városában.

Annál jobban megütköztek azon, amit művelt. Mert ő nem templomokban húzta meg magát, s dolgozott aztán a falakon és mennyezeteken hónapokon, sőt éveken át, nem is úri házakban telepedett meg, hogy ottan tompított világítás mellett és sűrű drapériák között festegesse a ház asszonyának vagy urának az arcképét, néha ugyancsak hónapokon át. Ő már fényes nappal, déli verőfényben állította fel az állványát kinn a határban, s jámbor szentek vagy dús keblű hölgyek helyett távoli jegenyéket festett, legelésző csordát, s a láthatár peremén meglapuló nádfedeles tanyákat, ami a kilencvenes évek elején nemcsak merész dolognak tűnt, hanem némileg szentségtörésnek is. Az idő tájt ugyanis kevesen hallottak Bácska büszke székvárosában az új festői törekvésekről, a plein airről, Szinyei Merséről, s így meg is mosolyogták egy kicsit a furcsa művészt.

De különben is különös szerzet volt Juhász Árpád. Magyar ruhában járt és csizmában, mint Petőfi korában a jurátusok, s minthogy vékony, magas és törékeny testalkatú volt, nem hatott valami daliásan. De ez a Don Quijote-i megjelenése nagyon is illet önként vállalt sorsához, hogy majd Bácskában megalkuvás nélkül él a művészetnek.

Pedig azt tette, holta napjáig nem alkudott, ha valami fényesen megélni nem is tudott. És ha figyelembe vesszük, hogy úttörő volt ezen a vidéken, akkor inkább azon kell csodálkoznunk, hogy még itthon is sikere volt.

Mert Budapesten s egyáltalán a magyar képzőművészeti életben hamarosan felfigyeltek a munkájára. S ez nyilván azzal magyarázható, hogy Juhász Árpádot sem a mintarajziskola, ahol rajztanári oklevelet szerzett, se München vagy Velence, amelyet ugyancsak megjárta, nem tudta megtartani a hideg és lélektelen akadémizmus kifejezési modorában. Ő többet akart, mint ábrázolni vagy

pláne természetet másolni. Az ő képein jelenik meg először a bácskai táj finoman és sejtelmesen, s valami megkapóan gyöngéd és halkra fogott vallomásaiban a művésznek, akit már nem általános ismérvek fűznek a szülőföldhöz, hanem egy olyan intim viszony, amiről csak ő tud beszélni. Halkan és szemérmesen, persze, nem harsogó színekkel, nem is széles ecsetkezeléssel, de rendkívül biztos és fölényes rajzkészséggel s az egymásba simuló színek lírai hangulatával. Rajzaival a londoni világiállításán aranyérmert szerzett, s az előkelő angol képzőművészeti folyóirat, a *Studio* külön tanulmányban méltatta tehetségét.

De azért, úgy látszik, „mocsaras rónán bércekre vágott”, s tartósan nem bírta ki a szülővárosában. Gödöllőn volt a magyar szecesszió egyik csoportja, Kőrösfői Kriesch Aladár és Nagy Sándor volt közöttük a legismertebb, hát ott talált megértésre és igaz megbecsülésre Juhász Árpád is. Nála a szecesszió etnográfiai elemekkel jelentkezett, Bácskertes, Doroszló, Gombos népviselete tűnik fel a képein, sőt most már fából faragott apró figuráin is. Az első tudományos igényű készült néprajzi munka, amit Malonyay Dezső szerkesztett, az ő illusztrációival van tele.

Ez a keresett Heimatskunde nem tett jót a fejlődésének. A készen átvett motívumok nem tudtak mindig harmonikusan összeállni az alkotás szabadságával, s ami addig líra volt és vallomás a képein, az egyszerre prózai tényközlés lett nála vagy a legjobb esetben iparművészet.

Ha nem hal meg alig ötvenéves korában, biztosan játszva átvészeli ezt a pillanatnyi válságot. Tájékepei így is egy rendkívül elmélyült művész munkái, aki egyúttal a magyar alföldi festészet előfutára is volt.

*

A nyugodt és kiegyensúlyozott polgári életforma, amelynek magyar jelszava: Hass, alkoss, gyarapíts!, híven fejezte ki az alakuló osztály világnézetét, külsőségekben is kifejezésre jutott. A jómódú embernek is illett szerénynek lennie, s inkább még néhány holdat szerezni a vagyonához, mintsem pompás házzal, drága ruhákkal vagy költséges életvitellel hivalkodni.

A bútorok nemes egyszerűségét házépítésben is követték. Bácska nem a kő hazája. Itt a téglaegetés is csak a múlt század elején kezdett intenzívebb lenni, s így a hagyományos építkezés alapanyaga sokáig a föld volt és a nád, s csak középületekre vagy igazán gazdagok házaikhoz hoztak messzebb vidékekről téglát vagy követ. Miközben négyszáz éven át hordta a környék a bácsi vár tégláit, s máig nem akart egészen elfogyni.

Zomborban is több volt a vert falú vagy vályogból épült ház, mint a téglavagy pláne kőépület. A földszintes házakhoz az is megfelelt. Csak attól kellett folyton rettegni, hogy Apatinnál kiönt a Duna, s a nagy áradás Zomborig hatol, akkor pedig nem marad a városból jóformán semmi. De a sors kegyes volt a zomboriakhoz, s így a Duna rendszerint délebbre lépett ki a medréből, a falvak sokaságát tönkretéve.

Az emeletes ház Zomborban a polgáriasodás kísérőjelensége volt. Amikor

már nemcsak családi házak épültek, hanem bérházak is, kiadó lakásokkal és bolthelyiségekkel. És ez a kor a múlt század második felére esett nálunk. Mintha a kegyetlen, minden szabadságvágyat elfojtó Bach-korszak egy munkaszerető társadalom kialakításával akart volna enyhíteni a bűnein, persze, már megosztva munkaadó és munkás érdekeit.

Akkor kezdtek megjelenni a klasszicizmus emlékeként a kapubálványok, jón és dór oszlopokkal, a szélesen szegélyezett timpanonok angyalokkal vagy Medúza-fejekkel, balusztrádos erkélyekkel, s bőségszaruk és virágfüzerek az ablakok körül. Nem kőből faragva persze, hanem mészhabarcsból vagy gipszből mintázva. „Kunst für die Armen”, mondta minderre lenézően az építőművészet, de Zombor erre is büszke volt. A copfstílusnak erre az egészen olcsó és leegyszerűsített változatára, amely a látszattal is megelégedett.

Ez a stilizált építőművészet aztán már nemcsak a főutcai emeletes házakon és vidéki kúriákon vált kötelezővé, hanem a mindössze két-háromszobás lakóházakon is. Itt már természetesen még szerényebb és olcsóbb kivitelezésben, amikor is az oszlopfők megfelelezve lapultak a falhoz, ugyanúgy a baluszterek sora, mintegy odaragasztva, akárcsak a színpadi kulisszák kasírozása, vagy mint a művirág.

És kicsoda szakmai hozzáértést igényelt mindez mégis! Ez az imitált pompa, amely legtöbbször a kőműves kezűgyességére és szépérzékére hagyatkozott, hiszen szobrászt nemigen hoztak ide, s Mócs mester, aki talán az egyetlen épületszobrász volt a környéken, nem is győzte a munkát; ez a stílusutáztat lett ugyanis jellemző az egész város építészetére.

Girlandok, meanderek és arabeszkek futottak végig az új házak falain még a húszas évek elején is Zomborban, mert további húsz évre kellett várni, amíg a Bauhaus kockaházainak uralkodó példái ide is eljutottak. Közben ugyan a korszerűségnek más megnyilatkozásai is voltak, így például az angol építészeti stílus is helyet kért magának Zomborban, a legkifejezőbb formát a Weidinger-palotával örökítve meg, ez azonban a klasszicizmus utánzásának általános képén semmit sem változtatott.

És az utóbbi harminc-egyven és sima falfelületei se tudták elnyomni a klasszicizáló koroknak ezt a festett világát az építészetben. Zombor hangulatát mintha mégiscsak ezek az olcsón díszített házak teremtették volna meg. Mert időközben patinát kaptak, megnemesedtek, a rájuk rakódott festékréteg csak jót tett a díszítésnek, messzi korokból idézve a szépség igényét, s még így is az antik szellem halhatatlanságát hirdetve.

Ennek ellenére, vagy talán épp csak a látszatnak engedve a házépítés stílusában is, a józan polgári mértéktartás tanúi ezek a régi zombori házak. Már azzal is, hogy óriási többségükben földszintesek. A polgár sosem akart a fellegekbe törni. A földön mindig biztonságosabban érezte magát. Terjeszkedése horizontális volt, miként az egész sík vidéki táj szélesen és szabadon tárul ki a látóhatár aljáig.

Ehhez alkalmazkodott Zomborban az építőipar, szívósan ellenállva a századelő szecessziós divatjának, amely pedig az egész Alföldön diadalmasan vonult vé-

gig. Mintha a többenemzetiségű város azzal akarta volna kifejezni békés polgári világnézetét, hogy a múltó divat helyett az örök dolgok soha el nem múltó szépségét követte, ha mégoly egyszerű formában is.

*

A rendi Magyarország megszűnésével háttérbe szorult a nemesség. A kutya-bőr, ahogy a címeres nemesi levelet nevezték, egymagában többé senkinek sem biztosított előjogokat. De azért jó volt, ha volt. Az új társadalmi vezetőség igyekezett is – ősiségét bizonyítandó – megszerezni a nemesi dekórumot. S a kedvező gazdasági viszonyokat ügyesen kihasználó polgárok, köztük az újgazdagok, elfoglalták a vármegyét, beültek a városi törvényhatóságokba, szóval átvették a politikai élet irányítását. A virilisták – a legnagyobb adófizetők – a törvényhatósági bizottságok kétötödét a saját soraikból választhatták, így aztán a kurtanemesek kiszorultak a közéletből.

Az Odryak, a Paálok, a Knézyek és Rudicsok egy ideig még szerepeltek, aztán letűntek a politikai élet színpadáról. Új emberek jöttek, új ambíciókkal igazodva a liberalizmus szelleméhez és az országos politikához. Már az 1861-es szabadabb légkörben lezajlott választások megmutatták a nagy átalakulás első jeleit. Négy évvel később pedig a vármegyeháza szélesre tárta kapuját, s küldte azon keresztül föl a magyar országgyűlésbe az új embereket. A megyei befolyás ugyanis nagy hatással volt a választásokra.

Így lett képviselő másodsor is Jámbor Pál, akit Hiador néven Petőfi ellen játszottak ki a konzervatív körök, aki azonban, ha nem is volt jelentős költő, egészen ritka európai attitűdöt hozott magával a Bácskaságba. Tízéves párizsi emigrációja, amikor Paul Durivage név alatt Jókait és Petőfit fordította franciára, csak a lelkesedést hagyta meg a becsei káplánnak, minden másban a nyugati kultúrát hozta magával. S hogy milyen tekintélye volt korának magyar irodalmi életében, bizonyítja Madáchhoz és Arany Jánoshoz fűződő barátsága. Úgyhogy a Toldi költője Az ember tragédiájának néhány kisebb nyelvi, stílisis és poétikai hibáin fennakadva, őszintén írhatta a sztrégovai remetének: „Rám oly hatást tett először, hogy félretettem a művet, s csak Jámbor Pali sürgetésére vettem megint elő.”

Nem tudni, hogy ennek a Jámbor Pálnak a megjelenése a megyegyűléseken milyen hatást váltott ki. S egyáltalán volt-e befolyása a vidék fejlődésére, hiszen akkor már végleg eltépte a klérushoz fűződő amúgy is megglazult szálakat, s mint a szabadkai főgimnázium igazgatója egészen világi, sőt, nagyvilági életet élt, épp ezért legalább utólag szeretnénk hinni, hogy a bácskai kisurak előtt is volt akkora tekintélye, mint Madách vagy Arany János előtt.

Különben még egy költőt megválasztottak vele együtt országgyűlési képviselőnek a Bácskában: Tóth Kálmánt, aki tizennégy éven keresztül képviselte szülővárosát, Baját a magyar parlamentben, s minden bizonnyal megjelent a megyegyűléseken is. Tóth Kálmán nem volt nagyobb költői tehetség Jámbor Pálnál, intellektuális értelemben és világlátottságban messze el is maradt mö-

götte, de pesti lapszerkesztő lévén országosan jól csengő név viselője volt, úgy-hogy Bács-Bodrog vármegye méltán lehetett büszke rá.

A szellemi élet ilyen rangos képviselői mellett azonban megjelentek a polgárok is Bácskából az ország színe előtt. Nyilván munkájukkal, szorgalmukkal, gazdasági rátermettségükkel vívták ki választóik és a felsőbb körök elismerését. Egy Ambrus Pétert például, akit Apatinban választottak meg egyhangúlag, de nem nagyon lehetett ínyére a politika, mert csupán egy ciklusban szerepelt, azután örökre eltűnt a közéletből.

Viszont két olyan név is feltűnik az új emberek között, melyeknek viselői hat évtizeden át lesznek majd Bács-Bodrog vármegye közéletének irányítói: a Szemzőké és Vojnicsoké. S még a választások viszonylagos szabadságában se kételkedhetünk, hiszen olyan emberek buktak ki, mint Bende Imre, a későbbi püspök, akit valószínűleg felülről is támogattak, és Ballagi Mór, aki a magyar nyelv-művelés dicsfényével a feje fölött lépett választói elé. És az akkori viszonyok között a magyar nyelv ügye mellett kiállni egyet jelentett a szabadságesszményekkel, amelyek nemcsak hogy nem fakultak meg, de fenn ragyogtak a magyar élet firmamentumában.

A dolgos, józan, feltörekvő Bácska azonban a realitásokat mindig nagyra becsülhette, s így kerülhettek be a magyarokkal fele-fele arányban az úgynevezett nemzetiségi képviselők, vagyis a szerbek, élükön Miletić Svetozárral, aki majd a budapesti parlament egyik legnagyobb figyelmet keltő képviselője lesz és az egész vidék legjelentősebb politikai alakja.

Mindez egy új élet kezdetén, másfél évtizedes török elnyomatás után s a kiegészítés előtt történt, amikor még mindenki hinni akart a közéleti tisztességben és az eszmék tisztaságában.

*

Amikor a huszadik század előestéjén, pontosan 1897-ben a zombori törvénytörvény Gózsdu Elek személyében új elnököt kapott, már mintha maga a város is ébredezni látszott volna hosszan tartó, mély vidéki álmából, amelybe az eseménytelenség és a tömény unalom ringatta. Akkor már közszínháza volt, ha kisebb is, de szebb, mint Szabadkáié, Bittermann Sándor nyomdájában akkor hagyta el a sajtót a vármegye kétkötetes monográfiája, s a történelmi társulatnak már száznál több működő és pártoló tagja volt.

Gózsdu nem ismeretlen emberként érkezett a megye székhelyére. Két regény és egy nagy feltűnést keltő novelláskönyv volt mögötte, s olyan barátokkal dicsekedhetett, mint Ambrus Zoltán, Justh Zsigmond és Reviczky Gyula. De Gózsdu nem volt dicsekvő ember. Csendesesen visszahúzódott, bezárkózott a hivatalába, s hallani sem akart róla, hogy akár az említett történelmi társulatban, akár abban az irodalmi körben, ahol Dömötör Pál, Latinovics Géza, a világiárt képviselő és Vértesi Károly vitte a szót, szerepet vállaljon. Eleinte színházba se járt. Azzal védekezett, hogy zavarja a szomszédos Elefántból áthallatszó zeneszó, de amikor tapétás ajtóval némították el a pezsgőspalackok

durrogását és Sipos Ferkó muzsikáját, annál gyakrabban lehetett Thália zombori templomában látni. Talán e gyakori színházi estéknek köszönhető, hogy itt írta meg A félisten című színdarabját, amelyet később a Nemzeti Színház mutatott be.

Sértődött magány volt az övé, s már tíz éve tartott. Úgy érezte, hogy írói munkásságát, amelynek egész életét akarta szentelni, nem méltányolta kellőképpen a korabeli kritika. Pedig csak az történt vele, hogy pár esztendővel megelőzte a korát a magyar irodalomban, s olyan elegáns hangon írt, és egyben oly szokatlanul tartózkodó modorban, hogy a kritika egyelőre nem tudott mit kezdeni vele. Különben is az anekdota volt még divatban, s az olvasó legszívesebben Jókai képzeletére bízta magát, és boldogan andalodott el a regényes magyar tájakon játszódó gyönyörű mesén.

Gozsdu Elek hűvös volt és nyugtalanító. Őt az igazság érdekelte, a lélektani és társadalmi igazság, s még a nemzetiségi kérdésben is elítélte az érzelgős romantikát. Tényeket állított egymással szembe, s csak megbízható alapra építette fel történeteinek konfliktusát. „Ahogy egy szenvedélyes jogász ír” – jegyezte meg róla valaki.

Kilencévi zombori tartózkodása alatt az említett drámán és három-négy novellán kívül alig írt többet. S azokban se találni egyetlen színfoltot, ami a városra emlékeztetne. Mintha semmi, de semmi érdekeset nem vett volna észre itt. Annál nagyobb honvágygal tűnt fel Zomborban született írásaiban a Bánát sötétebb és drámaibb tájképe. Mintha száműzetésben írta volna őket.

Még új szenvedélyét is onnan hozta magával. Mert szenvedélyesen kezdett érdeklődni a képzőművészet iránt. A múlt század szerb festőit is ő fedezte fel, ő igyekezett Konstantin Daniellről minél többet megtudni, s az ifjúkori Temesvár pravoszláv templomának ikonosztázával talán többet is felidézni, mint amit a nosztalgia elbír. Benne volt ebben szerb származása, amelyet azonban a kor magyar finitizmusa oly mélyre temetett már benne, hogy az Omladina mozgalmáról is csak lenézően tudott szólni.

A kilenc zombori év alatt jobbára szerb családokkal érintkezett. Veljko Petrović még hozzá vitte bírálatra első írásait, s a szerb festőkre is ő hívta fel a figyelmét. Gyakori vendége volt Sztankovics György megyei főmérnök vendégszerető házának is, s a szőke kisfiú, aki később Szenteleky Kornél néven kezdett írni, mély basszusára emlékezett és hosszú monológjaira, amint bal kezét zakója külső zsebébe dugva az ajtófélfának vagy a szekrény oldalának támaszkodva állt, és beszélt.

Jelentős szereplői voltak ezeknek a zombori éveknél Gozdsdu Elek körül. Papp Dániel is akkortájt indult el innen, s a főutca másik végén ugyancsak sértődött magányába zárkozva, s egy kései, fájdalmas szép szerelemmel vigasztalódva vagy tépelődve élt Laza Kostić. Hogy tudtak-e egymásról, hogy találkoztak-e a nagy szerb költő s a magyar íróvá lett Gozdsdu Elek, erre nézve talán majd a történeti kutatás ad egyszer választ.

E jelentős éveknél egyébként semmiféle látható nyoma nem maradt az irodalomban. Mintha bűvópatakként ömlöttek volna bele későbbi korok nagy vizeibe.